

קרבת העוף

א. פתיחה

במסגרת תורת הקרבנות המופיעה בתורה נזכרים מספר בעלי חיים אפשריים להקרבה, החל מבקר וצאן וכלה במין העוף. לא נזכרת חיה וכל שכן שלא חיה טמאה. באופן פשוט ניתן לומר שאלו מיני בע"ח המצויים בבתים והם אלו שמבויתים. יש בכך הקלה עלינו שלא נצטרך לטרוח ולהשיג בע"ח שאיננו בנמצא – כך מבאר הרמב"ם במו"נ (ח"ג פמ"ו). אך ניתן גם לומר שיש עניין דווקא בבע"ח אלו. זאת, משום שתי סיבות אפשריות:

א. בגלל תכונתם הנינוחה והשלווה, שהיא כנראה הסיבה שהם אלו שהתביתו ולא בע"ח אחרים. תכונה זו עלינו לאמץ לעצמנו לפי פרשנות הרמב"ן לעניין הקרבנות, שמה שנעשה בבהמה הוא מעין מה שראוי היה להיעשות לאדם.

ב. דווקא משום שהם מיועדים לאכילה ולמסחר, יש בהקרבה מימד של נתינה מהונו לה'. משא"כ בדבר שאיננו בבעלותו של האדם, אלא מן הבר או שאינו ראוי לאכילה, שאז ההקרבה איננה משמעותית כ"כ עבור המקריב.

עלינו להתמקד בקרבן העוף, ולבאר האם הוא שונה מהותית מקרבן בהמה, או שמא ישנו רק חילוק כמותי בינו לבין קרבן הבהמה. סקירה של קרבנות העוף הקיימים בתורה מראה פנים לכאן ולכאן.

מחד, ישנם קרבנות עוף שניתקנו כתחליף לקרבן בהמה כגון עולת נדבה, קרבן גרים, קרבן עולה ויורד, עולת יולדת וקרבן מצורע.

מאידך, ישנם קרבנות עוף שניתקנו מלכתחילה כקרבן עוף כגון קרבן זב, קרבן זבה, חטאת יולדת וקרבן נזיר שנטמא.

נעיר גם כי ישנם סוגי קרבנות שלא מתאפשרת בהם הבאת עוף כגון: שלמים וקרבן ציבור.

אם נבחן את מאפייני העוף נוכל לעמוד על ארבעה מאפיינים עיקריים היכולים להוות את היסוד לביאור מספר הלכות מיוחדות המצויות בקרבן העוף, כפי שנציג לקמן:

א. העוף הוא הקטן מבין בע"ח המוזכרים בתורה, וגם הקטן מבין בע"ח המבויתים.

- ב. העוף הוא יצור מעופף, נמצא בין שמים וארץ, ושמה אף נברא מן הרקק ולא רק מהלך על גבי הארץ.
- ג. העוף הוא יצור נרדף ומהווה את הסמל לסבל ויסורין – כך מפרש הרש"ר הירש.
- ד. העוף סובב סביב קינו וחוזר תמיד לביתו בניגוד לבהמה הרועה בשטח רחב – כך מפרש הרד"צ הופמן.
- לקמן נתייחס למאפיינים אלו ונראה איזה מהם מהווה עילה לכל הלכה שנציג.

ב. ההבחנות בין קרבן העוף לקרבן הבהמה

1. מיקום המליקה וההקרבה

הגמרא בזבחים (סג, ב) מבררת מדוע נקבע מקום חטאת העוף על קרן דרומית מערבית למטה מחוט הסיקרא, וזאת בניגוד לחטאת בהמה שמקומה הוא דווקא מעל חוט הסיקרא במקום הקרנות ולא במקום היסוד.

הגמרא מבארת שמקום זה נבחר משום הוא עונה על שני צרכים שהוזכרו ביחס לחטאת העוף, והם: לפני ה' כלומר במערב, וכן אל פני המזבח כלומר בכניסה ובחזית המזבח – בדרום. נמצא שבחטאת העוף ישנו צורך בריצוי יתר על שאר הקרבנות, ולכן נבחר המקום העונה על קריטריונים אלו. לקמן נסביר מדוע זה כך.

לעומת זאת, ביחס לעולת העוף נאמר בגמרא (סד, ב) שמקום הקרבתה הוא דווקא בקרן דרומית מזרחית. זאת, בניגוד לעולת בהמה הקרבה מתחת לחוט הסיקרא בחלק הקרוי יסוד, ובאופן המקיף את כל צדדי המזבח. נראה שהסיבה לכך היא שקרבן זה עיקרו ההקטרה, ואין בו פן של זריקת דמים לכפרה. לכן הוא הקרבן היחיד שיכול להיות במזרח שלא מעל היסוד, שלא בחלקו של טורף. אמנם מן הגמרא בדף נד (ע"א) עולה שגם זה היה מקום אויר של בנימין, ולכן ניתן היה למצות את דמו על קיר המזבח, אך בהחלט ניתן לומר שאין במיצוי הדם קיום של כפרה כשאר הזאות הקרבנות.

הגמרא אומרת שמקומה של מליקת עולת העוף הוא בקרן דרומית מזרחית, אך כשהיא רבה היא עוברת לקרן דרומית מערבית, כיון שקרן זו היא היחידה שניתן לזרוק ממנה את המוראה למקום בית הדשן. אך נראה שלא משום מקום בית הדשן קבעו את מקום עשייתה אלא להיפך.

2. עבודות הקרבן

בקרבתן בהמה ישנן ארבע עבודות: שחיטה, הולכה, קבלה וזריקה; ואילו בקרבן העוף מעיד הרמב"ם בפירושו המשנה שישנן רק שתי עבודות: מליקה וזריקה. אמנם מצאנו בעוף את פעולת מיצוי הדם שלא קיימת בשאר קרבנות הבהמה.

באופן עקרוני, ניתן היה לומר שכיון שדם העוף הוא מועט, הרי שאין מקום לקבלו בכלי ולהוליכו כי לא ישאר דם כדי לעבוד איתו, ולכן ממצים אותו ישירות למזבח. אולם ניתן גם לומר שפעולת הקבלה, שמהותה הוא קידוש הדם, נעשית על ידי נגיעתו במקום המזבח. המיצוי, לפי זה, הוא ביטוי לכך שבעוף האדם מוסר את כל נפשו לה' בהתבטלות מוחלטת, ואינו שומר על מעמדו העצמאי. מבחינה מסויימת ניתן לומר שהעוף בעצם מהווה את הסמל לדוגמה, שראוי לכל שאר הקרבנות שיודגש בהם פן הריצוי והקרבה לה' ולא עצם נתינת הקרבן¹.

זו הסיבה שהגמרא בדף סד (ע"ב) מאריכה להגדיר את מקום הזריקה שהינו קיר המזבח, ולא קיר ההיכל והכבש וכד'. היתה הו"א שבגלל שמדובר בחטא של טומאת מקדש או חילול ה', הכהן יזה על מקומות אחרים כדי לטהרם, וקמ"ל שלא. זאת כדי להורות שדווקא במקום מסוים יש ליתן את דם חטאת העוף כי אחרת לא יתקדש כדינו.

ישנה מחלוקת ראשונים בדף סו (ע"א) האם דינו של שמואל², הקובע שהזאת דמים שלא במקומה כמקומה מועילה לענין כפרה אך לא לענין היתר אכילת בשר, נאמר דווקא בבהמה או גם בעוף. רש"י (ד"ה למעלה) סבור כי אין הבחנה בין בהמה לעוף לענין זה. אולם השטמ"ק (ד"ה למעלה) סבור שאין כלל זה נוהג בעוף, ונראה כי לדבריו הנגיעה בקיר המזבח היא שמקדשת את הדם ומכפרת באותה עת, ולכן לא יועיל להזותו במקום אחר. עוד ניתן לומר שהמסלול של כפרה על ידי נתינת דמים פנימה ניתן דווקא כדי לעודד הקרבת בהמות בקודש ולא להסתפק בבשר נחירה בחוץ. עילה זו קיימת ביחס לבהמות ולא ביחס לעופות.

3. סמיכה

אין בקרבנות העוף דין סמיכה כדרך שיש בקרבנות הבהמה³.

¹ כמובן שיש להבין שהעוף אינו יכול לפעול את פעולתו על כל אדם במידה שווה ולכן כדי שתהליך זה יתחולל במקריב הוא צריך להיות מותאם לאפיון המקריב, ואכמ"ל.

² המופיע בדף כו ע"ב.

³ ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ג, ז.

ניתן להסביר זאת בכך שהעוף הוא קטן, ולא שייך פרקטית לסמוך ידיים על ראשו. ניתן גם לומר שכיון שהוא קטן, הרי שעיקר ענינו הוא הריצוי שבהבאתו ולא עצם הקרבתו כקרבן. בעלמא, יש צורך לסמוך את הידיים על הבהמה, כדי להוציא מההוא אמינא שמעשה הבאת הבהמה הוא העיקר – על ידי הסמיכה מודה האדם בהקרבת עצמו ורצונו להתרצות לפני ה'. מצוות הסמיכה מוגדרת כשיירי מצוה, כיון שבה ניכרת נחת הרוח לה'. בקרבן העוף אין הווא אמינא כזאת, שהרי העוף הוא קטן וחסר מעשה אכילה משמעותי, כך שברור שעיקרו הוא ריצוי האדם שבו ולא עצם הבאת הקרבן.

4. דין שחיטה לעומת מליקה

בעוף אין דין שחיטה בסכין ובזר אלא דווקא בכהן ועל ידי האצבע עצמה באופן של מליקה.

מן הגמרא (סה, א) עולה שישנן שתי אפשרויות להבנת גדר המליקה. ישנה שם מחלוקת האם יש דרישה עצמאית של כהן לצורך המליקה, או שכיון שהמליקה נעשית על גבי המזבח ממילא אין מקום לזר להתקרב לשם. הנפק"מ היא אם המליקה מוגדרת כעבודה, ודורשת בגדי כהונה ורחיצת ידיים ורגלים, או שלא.

ניתן לומר שבבהמה יש חיות רבה בגלל גודלה, ולכן צריך דווקא סכין וחיתוך שני סימנים, ואילו בעוף שהוא קטן וחיותו מועטת מספיק סימן אחד ואין צורך בסכין. אולי גם עדיף שלא יהיה סכין כדי שלא יתבזבז דם הנפש המועט או כדי למהר את התהליך. כך כותב החינוך:

כי אולי בדבר המליקה הנעשית ביד הכהן בחטאת העוף, שהוא קרבן של עני, רמז שימהר כל אדם בתכלית המהירות צרכו של עני, ועל כן אינו צריך קרבנו שחיטה, שלא יצטרך הכהן לחזור אחר הסכין ולבודקו, ויתבטל העני שם ממלאכתו בינתיים. גם להפליג המהירות אמר שיתחיל ממול ערפו, כי הוא המוכן אל ידו, ולא יצטרך להפך הצואר אל צד הסימנין. ועוד יש רמז בענין המליקה שהיא ממול העורף בתורים ובני יונה, שנמשלו ישראל בהם, שלא נהיה קשי עורף.

(ספר החינוך מצוה קכד')

אולם ניתן גם לומר שיש עניין שתהיה דווקא מליקה בעצמו של כהן ולא על ידי סכין. כיון שענינו הוא הריצוי של המביא לפני ה', הרי שאין לערב אחרים בקרבן, אלא דווקא על ידי כהן משרת ה', ובעצמו ממש כדי להורות על חביבותו, ולא על ידי סכין המבטא ניכור. קדושתו מבוטאת דווקא בעבודתו ולא בחפצא של הקרבן. לעומת זאת, בבהמה אין חשיבות לעבודת השחיטה, והיא נעשית על ידי זר, כיון שעיקר הקדושה

טמון בבשר הבהמה שהוקדשה ולא בעבודתה. הרש"ר הירש מסביר שזו עדות לסבל של העוף ושל מביא הקרבן ולתלותו המוחלטת של מביא הקרבן בה'.
נראה שזהו יסוד המחלוקת בדף סה (ע"א) האם הסרת הנוצה צריכה להעשות באמצעות סכין או באמצעות היד. השאלה היא האם במליקה אין צורך בסכין או שיש ענין שתיעשה דווקא בידו של כהן. הרמב"ם בהל' מעשה הקרבנות (פ"ו, ה"כא) פסק כאופן השני, ולכן כתב שגם את הסרת הנוצה יש לעשות שלא באמצעות סכין אלא בידו של כהן דווקא.

5. דין בעלי מומין, זכר, הפשט

בקרבן בהמה ישנו איסור של הקרבת בעלי מום מדין 'הקריבהו נא לפחתך' וישנה חלוקה בין זכר לנקבה. לעומת זאת, ביחס לעופות אין דין בעלי מומין⁴, ואין הבחנה בין זכר לנקבה כפי שפסק הרמב"ם בהל' איסורי מזבח (פ"ג, ה"א).
נראה כי ניתן לומר שהבחנות אלו שייכות דווקא בבע"ח גדול שעיקרו הוא האכילה ועצם הבאת הקרבן, ולכן יש להיכנס לפרטים מסוימים במין הקרבן. לעומת זאת, בעוף כיון שהוא קטן, הרי שעיקרו אינו עצם הבאת הקרבן אלא הריצוי של האדם לפני ה', ולכן ההבחנה במין הקרבן ובשלימותו המוחלטת אינה כל כך משמעותית.

אמנם גם ביחס לעוף הגבילה התורה את הבאת העופות דווקא ממין התורים ובני היונה. הרמב"ם באר במורה הנבוכים (ג, מו) שהגבלה זו היא כיון שהם מצויים בידי בני אדם ובאזור ארץ ישראל, וכן כיון שהם בעלי מידות טובות החיים בזוגות ואינם שטופים בזימה כתרנגול בנוסף לעוד מעלות טובות.

אשר להבחנה בגיל העוף בתורים ובני יונה כדברי המשנה בחולין (כב', א), יש לומר שבבני יונה ישנה הגבלה שלא יהו גדולים מדי כשיצהיבו, כי אז יש בהם בשר רב אשר מפיק את עניין הריצוי כשלעצמו. מאידך, בתורים קודם שיגיעו לגילם הרי שהם מאוסים ולכן אין בכך אלא ביזיון.

בנוסף לכך נאמר ברש"י (שבת קח ע"א) שאין הפשט וניתוח בעופות, והם אף קרבים עם העור והנוצה. נראה שהסיבה להפשט העור בקרבן בהמה היא שהעור הוא אחד ממתנות כהונה ולא מיועד למזבח, או לחילופין רצון להדר את הקרבן ביותר. קרבן העוף איננו דורש את כל זה, כיון שאין עיקרו הבאת הקרבן כפי שנתבאר לעיל,

⁴ אלא רק דין מחוסר איבר, שיתכן שהוא דין נפרד הנובע מכך שחסרון האבר מבטל ממנו שם עוף.

ולכן מקטירים אותו כפי שהוא בשלימותו. ניתן אף לומר שבשל הצורך בזריזות ויתרו על כך, כיון שממילא הוא קטן ואין עורו שווה כלום.

6. אינו בקרבן שלמים ולא בציבור

קרבן העוף, בניגוד למנחה, אינו מצוי כלל בקרבנות ציבור ואינו קיים גם בקרבן שלמים. אי הבאתו כשלמים יכולה להיות מוסברת באופן פשוט מעצם היותו קטן משאר בע"ח המובאים לקרבן, וכיון שכך הרי שאין להביאו לשם קרבן שכל עניינו הוא האכילה כקרבן השלמים. זו גם הסיבה שזמן אכילת השלמים הוא הנרחב מבין כל הקרבנות ואין צורך לסמוך את מעשה האכילה שלו להקרבה.

כך גם נראה ביחס לקרבן ציבור – אין זה מכבוד הציבור שיביאו קרבן שאין בו בשר רב, אלא דווקא קרבן ממין הבהמות שהם יותר מכובדות מצד הבאת הקרבן שבהן. ניתן להוסיף שאין צורך להדגיש את פן הריצוי בציבור כדרך שצורך זה קיים ביחיד כיון שהציבור לעולם לא כלה ולא נדחה מלפני ה'.

7. אינו קיים בבמות יחיד

הגמרא בזבחים (סט ע"א) מציגה את העמדה הרווחת לפיה אין עופות ומנחות בבמה. הגמרא לומדת זאת מדיוק בפסוק "ויזבחו זבחים" – ולא עופות ולא מנחות. מדוע באמת אין קרבים עופות ומנחות בבמה? נראה לבאר זאת בעזרת מה שכתב המשך חוכמה בהקדמתו לספר ויקרא בהסבירו את עניין הקרבנות בבמה. המשך חכמה אומר כי לקרבנות ישנם שני טעמים לפי מה שנחלקו הראשונים: האחד, להפקיע מע"ז, והשני, ריצוי לפני ה'. לדבריו, הקרבת קרבנות בבמה איננה אלא להפקיע מע"ז, ואין בה אלא עצם הבאת הקרבן, אך אין בה ריצוי לפני ה' כפי שקיים בהקרבה במקדש. לפי זה ניתן לומר שבעופות ומנחות העיקר הוא הריצוי של האדם לפני ה', וההקרבה הינה רק כדי לא לבוא בידים ריקות. לפי זה אין מקום להביא עופות ומנחות בבמה, כיון שכל ענינה הוא עצם הבאת הקרבן, ואין הם נחשבים כהבאת קרבן בעל משמעות.

8. דין מיוחד בחטאת יולדת, זב, זבה, ונזיר שנטמא

מלבד המקרים בהם מובא העוף כקרבן עולה ויורד למי שאין בידו להשיג בהמה יקרה, ישנם מצבים בהם יש הכרח להביא קרבן דווקא ממין העוף: חטאת יולדת, זב וזבה ונזיר שנטמא. גם בעולה ישנה אפשרות להביא עוף ללא קשר לפן הכלכלי. אם עוף מאפיין את הפן של הריצוי לפני ה' בקרבן ולא את עצם הבאת הקרבן החומרית, ניתן לומר שדווקא במקומות בהם ישנה הצלה מטומאה שהיא ריחוק מה',

מקור החיות והקדושה, ישנו צורך בקרבן שיבטא את ההיפך הגמור. קרבן העוף הוא שמבטא הקירבה לה' בצורה הכי טובה, ולכן דווקא הוא נדרש בקרבנות אלו⁵. המשנה (צ, ב) אומרת כי אשם מצורע קודם לחטאת בניגוד לכל שאר האשמות משום שהוא בא להכשיר. רש"י מפרש שהוא מכשיר את המצורע לקדשים ולביאת מקדש, ולכן הוא חשוב יותר כיון שטהרה תלויה בו. מוכח, אם כן, שטהרה מטומאה הינה דבר גדול שכן הטומאה והמיתה מהווה ריחוק מה' שהוא מקור החיים. יש מפרשים, על בסיס הגמרא בחולין שממנה עולה שהעופות נבראו מן המים, שמשום כך יש להם דווקא מקום יותר לטהרה מלכפרה דומיא דמים שמטהרים.

9. יכולת השינוי של הקרבן מעולה לחטאת

הגמרא בזבחים (סז, א) מביאה את דינו של ר' יהושע לפי הסברו של רב אדא בר אהבה. לפי דין זה עולת העוף שעשאה למטה כמעשה חטאת לשם חטאת, כיון שמלק בה סימן אחד נמשכת ונעשית חטאת העוף. הגמרא מבארת שכיון ששינוי מקום פוסל בעולה, ולעומת זאת חטאת כשרה בסימן אחד הרי שמיד כשנשחט העוף למטה נמשך להיות חטאת. משא"כ בחטאת שאינה נמשכת להיות עולת העוף, כיון שעוד בטרם הוכשרה לקבל שם עולה כבר נפסלה כחטאת שלא לשמה. נחלקו הראשונים מה היקפו של דין זה. כלומר עד כמה הפכה עולת העוף לחטאת העוף:

לשיטת רש"י (ד"ה נמשכת) עולת העוף נעשית חטאת גמורה. לשיטת תוס' (סח ע"א ד"ה אימר) אמנם נעשית חטאת מדאוריתא, אך מדרבנן אינה עולה לשם חובה. שיטת הרמב"ם היא מורכבת. בהל' מעילה (פ"ג ה"ז) פסק שאין בה מעילה וכשרה ולא עלתה לשם חובה, ואילו בהל' פסוהמ"ק (ז, ח) פסק שהיא פסולה. נראה שלדבריו ישנו כאן פסול ברמה מסוימת מדין חטאת שלא הוקדשה על ידי הבעלים, ולכן הוא נידון ככשר ולא עלה לשם חובה כדין עולה ואין בה מעילה. הוא הכריע את דברי ר"י כטעמו במשנה שטען שלא מועלים בה כיון ששינה לדבר שאין בו מעילה ולא כטעם רב אדא בר אהבה.

⁵ ביחס לנזיר שנטמא, ניתן לומר שחייבו אותו בקרבן עוף כדי להקל עליו, שהרי יצטרך לקבל על עצמו עוד נזירות טהרה ולהביא קרבנות בהמה, ולכן הקלו עליו שאת קרבנות הטומאה יביא רק מן העוף ולא יצטרך להביא פעמיים קרבנות מן הבהמה.

לכל הראשונים דין זה מיוחד דווקא בעולת העוף ובחטאת העוף ולא נעשה באף קרבן בהמה. מדוע דינן שונה? תוס' כותב שהקינים מתפרשות או בלקיחת הבעלים או בעשיית הכהן, ולכן מועיל שיימשך שמן לפי מה שהכהן חשב בשונה ממה שהבעלים קבעו בתחילה. כך גם מצינו במשניות שישנן קינים סתומות שנקבע שמן על ידי הכהן. נראה שהסיבה לכך תלויה בהבחנה שבין מטרת הקרבן בעוף לעומת בהמה. בבהמה הבאת עצם הקרבן היא הפעולה המרכזית שעושה המקריב, ולכן הכל צריך להיות קבוע מראש ומוחלט ללא אפשרות של שינוי; משא"כ בעופות, בהם עיקר העניין הוא הריצוי לפני ה' ולא עצם הבאת העוף כקרבן, ולכן אין צורך להגדיר עד הסוף מהו שמו של הקרבן. פרטים אלו יכולים יהיו להיקבע גם על ידי הכהן המקריב, ולא רק על ידי הבעלים עצמו.

ביטוי דומה נאמר במנחות (כד, ב) ביחס למנחה שהכהן קומץ וקובע לאיזה עישרון של מנחה הוא עושה את פעולת הקמיצה. הדבר מורה על הקשר הפנימי שבין המנחות לעופות כפי שנתבאר לעיל.

10. פדיון עופות

הגמרא במנחות (ק, ב) קובעת כי אין פדיון לעופות ולעוד דברים. אולם היא מבחינה בין עופות הקדושים בקדושת הגוף ואע"פ כן לא נפדים לבין דברים אחרים הקדושים רק קדושת דמים. שמא יש לפרש שהסיבה שבגללה עופות לא נפדים היא שאין קדושתם קדושת קרבן מלאה אלא יותר חיוב על הגברא להביאם. ממילא אין כאן קדושה המועברת מן העוף לדבר אחר, משא"כ בבהמה או בשאר קדשי בדק הבית. הרמב"ם כותב שהסיבה לכך שאינן נפדים היא שאינם בכלל העמדה והערכה:

הסולת והיין והשמן והלבונה והעופות והעצים וכלי שרת שנפסלו או שנטמאו אין פודין אותן שנאמר והעמיד והעריך, כל שישנו בהעמדה נערך ואלו אינן בכלל העמדה, לפיכך אין נפדין לעולם.

(הל' איסורי מזבח פ"ו ה"ד)

נראה לבאר שהמדד של יכולת העמדה והערכה הוא ביטוי לשווי ממוני מדויק ובעל ערך. מדד זה קיים בקרבנות בהם השווי הממוני הינו חלק אינטגרלי ממהות הקרבן כקרבן בהמה, ולא בקרבן עוף בו אלמנט זה הינו שולי ביותר.

11. אופן הטומאה מנבלתו

דבר מעניין מצאנו ביחס לעופות גם בהלכות טומאה וטהרה ולא רק בעניין הקרבנות. בעלמא, כל בהמה בין טהורה ובין טמאה וכן חיה שמתה מטמאת טומאת נבילה במגע

ובמשא, ובדומה לכך גם חלבה. ישנו חידוש בבהמה טהורה שהוצאת נפשה באמצעות שחיטה מונעת את הטומאה ממנה וכך גם חלבה טהור שכן ביסודו הוא חלק מבשרה⁶. לעומת זאת, בעופות הדינים שונים. עוף טמא דינו לטמא כנבלה במגע ובמשא ולא בבית הבליעה כיון שזהו מקום בית הסתרים שאינו מטמא במגע כיון דהוי כבלוע. עוף טהור אינו מטמא כנבלה במגע ובמשא אלא רק באכילה דרך בית הבליעה⁷. אמנם נחלקו האם זוהי טומאת הנובעת מנוכחות במקום או שמא ממעשה האכילה, ובזה תלו מספר דינים כגון: אכילת כזית בכדי אכילת פרס, חרטום וצפורניים, כריכה בסיב וכד'.

נראה שהסיבה להבחנה זו קשורה לעצם היות העוף קטן כמות וממילא חיותו פחותה משל בהמה כלשון רש"י (חולין נו. ד"ה ואלו טריפות). זו גם הסיבה שאין צורך לשחוט בו שני סימנים אלא סימן אחד. ככל שישנה יותר חיות, הרי שבהסתלקותה ישנה יותר טומאה, ולכן דווקא בבהמה ישנה טומאת נבילה המטמאת במגע בלבד. לעומת זאת, בעוף שחיותו מועטת גם בהסתלקותה אין טומאה רבה, ולכן אין היא עוברת במגע חיצוני. אולם אם יאכל את נבלתו הרי שבכך יצור קשר של זהות עם הנבלה, ולכן יגביר בקרבו את הטומאה המעטה שנמצאת בה.

ג. ההבחנה בין חטאת העוף לעולת העוף

אחרי הסקירה הכללית בענייני העופות והשוואתם לדין הבהמה נותר לנו גם להציג את ההבחנות שישנן בין עולת העוף לחטאת העוף ולבארן לפי ענייני המיוחד של כל סוג קרבן.

נעיר שהגמרא צ, א) כותבת כי יש להקדים את חטאת העוף לעולת העוף כפי שמופיע בקרבן עולה ויורד. אמנם הגמרא מעלה אפשרות לחלק בין עולת העוף הבאה כהשלמה לחטאת לבין עולת העוף הבאה כעולה כמו ביולדת, שבמקרה האחרון עולה תקדם, אך לבסוף דחתה הגמרא אפשרות זאת.

⁶ אמנם נחלקו התנאים האם בבהמה טרפה שחיטה זו מסייעת למנוע את הטומאה מלדבוק בבהמה או לא. שיטת ר' מאיר שישנן שתי מטרות לשחיטה: היתר אכילה, הפקעת איבר מן החי ומניעת טומאה והן שתי מטרות נפרדות ולכן גם בטרפה קיימת המטרה השניה אם כי לא הראשונה וזו נפק"מ להתיר בן פקועה, איסור אותו ואת בנו. לעומת זאת, לשיטת ר' יהודה אין כלל שתי מטרות נפרדות אלא אחת הן, ולכן בטרפה אין בכוח שחיטה לטהרה. שיטת ר' יוסי היא שיטה אמצעית הסבורה שחידוש זה נאמר ביחס לשחיטה ולא ביחס למליקה.

⁷ ראה רמב"ם שאר אבות הטומאה ג, א.

1. מיצוי והזאה

בחטאת העוף ישנה הזאת דמים ומיצוי שיריים על היסוד, ואין בה הקטרת אימורים, ואילו בעולת העוף אין הזאת דמים אלא מיצוי דם הראש והגוף, וישנה הקטרה של כל העוף ללא הישארות של שום דבר לכהנים או לבעלים, שלא כעורה של עולת בהמה. אשר למיצוי חטאת העוף נחלקו מהי רמת העיכוב שלו. למ"ד שמעכב הוי כזריקת דמים נוספת ולמ"ד שאינו מעכב הוי כשפיכת שיריים בלבד.

המורם מן האמור הוא **שעיקרה של חטאת העוף הוא הריצוי והכפרה**, ולכן ישנו עיסוק מרובה בדמים, ואין אכילת מזבח כלל של הברש; ואילו **עולת העוף עיקרה הוא ההקטרה על המזבח**, וניתן אולי לומר שכל מיצוי הדם הוא רק הסרת הדם מן העוף ולא קיום של זריקת דמים. כך עולה מן התוס' (זבחים פד, ב ד"ה הניתנין) שכתב להשוות מיצוי לשחיטה, כיון שבמיצוי הוא ממצה ומוציא את הדם מן הגוף כמו שעושים בשחיטה. כלומר עיקר ענינו של המיצוי אינו בעל ערך חיובי כדי להגיע למזבח הקיים בזריקה או בקבלה אלא שלא יהיה דם בעת ההקטרה דומיא דשחיטה.

ניתן להביא לכך ראיה מן המשנה והגמרא (פט, א) הטוענות כי מעשר בהמה מקודש יותר מן העוף כיון שיש בו קדשי קדשים: דמו ואימוריו. לשאלה שתשאל שהרי גם עוף הוא ק"ק, יש להשיב שבמעשר ישנם גם דם וגם אימורים, ואילו בעוף יש רק את אחד מהם. בחטאת ישנו דם ואילו בעולה רק אימורים. כך גם משתמע מלשון הגמרא (פט, ב) הדנה בלשון משנה זו שנתכוונה לחיסרון האימורים דווקא בחטאת העוף וחיסרון הדם דווקא בעולת העוף.

יש להוסיף כי אין זה מן הנמנע שבקרבן עולת העוף לא יהיה קיום של הזאת דמים. נראה שקיום זה נדרש לכפרה ולא בהכרח לריצוי שנעשה או נגמר דווקא על ידי הקטרת האימורים שהיא לריח ניחוח.

חילוק זה לפיו הדם נועד לכפרה, ואילו האימורים נועדו לריצוי עולה מן הגמרא במנחות (כ, א) שאומרת כי היחס בין דם לנסכים הוא כיחס שבין כפרה לשמחה, ואילו היחס בין אימורים לנסכים הוא כיחס שבין אכילה לשתיה. מוכח, אם כן, שהאימורים נועדו לריצוי ואכילה ואילו הדם הוא המיועד לכפרה.

לפי זה ניתן לומר שבקרבנות הבהמה ישנה גם זריקת דם לכפרה וגם הקטרת אימורים לגמר ריצוי. לעומת זאת, במנחות אין הקטרת הקומץ, כי אם הקטרה או זריקה לריצוי, או לכל היותר במנחת חוטא משמשת גם כזריקה לכפרה. אך אין שתי פעולות נפרדות לצורך זה אלא או זה או זה. הרמב"ם בפיהמ"ש (סוף פ"א) כתב שהקומץ והלבונה חשיבי כדם ואימורים. כך כתב גם בהלכות פסוה"מ (יד, י) ביחס לפיגול בקומץ ובלבונה דהוי כפיגול באימורים. נראה שכך יש לפרש את ההבחנה

שמביאה המשנה (פט, א) בין מנחות לקרבנות עולם החי הקודמים להם כיון שיש בהם מיני דמים וכפרתן מרובה כי יש בהם גם כפרה וגם ריצוי, משא"כ במנחות שאין שם אלא הקטרה לריצוי או זריקה לכפרה.

אמנם יש להעיר לשיטתו של האב"ע (ויקרא ה, ז), לפיה הסיבה שבקרבת עולה ויורד מביאים שני עופות לחטאת ולעולה במקום חטאת בהמה אחת היא שאת זריקת הדם עושים בחטאת, ואת הקטרת האימורים עושים בעולה. כלומר הוא משמר את העובדה כי בכל הקרבנות ישנם גם דם וגם אימורים. בחטאת העוף זריקת הדם נעשית בזריקה והקטרת האימורים נעשית על ידי הקטרת אימורי העולה המתלווה לה. בעולה ישנה הקטרת אימורים בהקטרה, ומיצוי דם עולת העוף יש בו קיום של זריקת דמים. נמצא, שכל ההבדל ביניהם הוא רק מהו עיקר הקרבן. ניתן לומר שעל פי דבריו מתחדדת יותר ההבחנה בין עופות למנחות, בהן אין את הקיום הכפול הזה בכל מצב.

2. הבדלה או אי הבדלה

התורה קובעת כי בחטאת העוף חל איסור להבדיל את הראש מהגוף ומי שמבדיל פוסל את הקרבן.

נחלקו הראשונים האם האיסור מוסב על הסימנים ולכן מותר להבדיל רק סימן אחד בחטאת העוף (דעת רש"י סד, ב, ד"ה ואינו), או שהאיסור מוסב על הניתוק בין הראש לגוף בבשר ומותר לחתוך אפילו שני סימנים בחטאת העוף (דעת הרמב"ם הל' מעשה"ק ז, ו). מחלוקתם זו זהה למחלוקתם ביחס לדין שחיטה בעופות שלפי הרמב"ם (הל' שחיטה א, ט) ישנה מצוה לשחוט שני סימנים, ולכן את ההבדלה העביר לבשר העוף, ואילו לדעת רש"י שוחטים רק סימן אחד.

כמו כן, נחלקו רש"י ור"ת (תוס' סה, א, ד"ה ור"א) האם מחלוקת ת"ק וראב"ש, אם מבדילים בחטאת העוף, הינה לפני הזאה ונובעת מדמיון לעולת העוף (דעת רש"י) או שהיא איסור עצמאי והמחלוקת היא לאחר הזאה אם הוי כגמר מצווה ולא מעכב או המשך המצווה ומעכב (דעת ר"ת).

לעומת זאת, בעולת העוף ישנה מצוה להבדיל את הראש מהגוף, ואילו ביחס לשיסוע הגוף נחלקו היראים והרמב"ם האם יש איסור להבדיל או שאין צורך להבדיל. עוד מופיע בגמרא (סה, ב) חיוב לחתוך רוב בשר בחטאת העוף ת"ק וראב"ש נחלקו האם הוא מעכב או לא. לפי רש"י ראב"ש סבר שיש עניין לחתוך רוב בשר וממילא הוי שהיה אם יבדיל ולא יהיה דומה לעולת העוף ושרי, ולת"ק אין עניין בכך ואם יבדיל ידמה לעולת העוף שהרי לא ישהה ואסור.

הרמב"ם שם לא הביא דין זה של חיתוך רוב הבשר, ותמהו עליו המפרשים. ר' חיים על הש"ס באר אחרת את מחלוקת ת"ק וראב"ש בשיטת הרמב"ם, כדי לבאר

מדוע השמיט הרמב"ם דין זה. לדבריו, ראב"ש סבר שאין דין רוב בשר, וממילא גם אם יבדיל את הסימנים אין בזה בעיה, כי יקיים את איסור הבדלה בבשר; ולעומת זאת ת"ק סבר שיש עניין לחתוך רוב בשר, וגם אם יבדיל את הסימנים לא יקיים איסור זה בכלום. הרמב"ם לא סבר שרוב בשר מעכב, ולכן ניתן לקיים בו עצמו את דין לא יבדיל, גם אם יחתוך את שני הסימנים שלא כפי שסבר רש"י. מאידך, כיון שיש חובה להבדיל במליקת העולה, הרי שלא צריך לכתוב דין זה של רוב בשר כי הוא כלול במצוות ההבדלה.

החינוך מבאר באופן כללי את הסיבה לאיסור ההבדלה:

וענין איסור הבדלת הראש מן הגוף דבר ראוי הוא להידור הקרבן, כי באמת כשראש העוף דבק עמו הוא יותר מהודר, וראוי לנו להדר קרבנו של עני בכל כוחנו, די לו בעניונו, אין לנו להוסיף בדלותו לפחות תואר קרבנו. וכל זה מן היסוד אשר בנינו תחילה, כי משרשי הקרבנות לקנות בנפשינו מידות טובות ומעולות, ולהכשיר פעולותינו בכח הדמיונות שאנחנו עסוקים בהן, כי מהיות האדם בעל חומר לא יצייר ויקבע הדברים ציור חזק בנפשו כי אם על ידי הפעולות. ועד [ש]שמענו טעם אחר נחזיק בזה.

(ספר החינוך מצוה קכד'ד)

אחרי כל זה עדין נותר לברר מהי הסיבה להבחנה זו בין שני הקרבנות. נראה שבחטאת העוף על ידי המליקה נעשית גם פעולת הקבלה בהפיכת העוף לכלי השרת המקבל את הדם, כפי שמעלה הגמרא (צב ע"ב) ביחס לדם שנכנס בתוך העוף אם נפסל כדין דם חטאת שנכנס פנימה או לא. ישנו איסור להבדיל בין הראש לגוף, כיון שההדלה פוגמת את הכלי מלקבל את כל דם העוף. דין זה מיוחד דווקא לחטאת שענינה הוא זריקת הדמים, ולכן יש בה זריקה; משא"כ בעולת העוף שאין בה זריקה, ולכן אין איסור להבדיל, אלא למען ריבוי ההקטרה יש צורך להבדיל ולהקטירם בנפרד, ואף לשסע את העוף שיוקטר כדבעי.

לאור זאת, מובנת חקירת הגמרא בדף סה (ע"ב) האם שיהוי בסימני עולת העוף מעכב או לא. אם נאמר שזהו דין צדדי בהבדלה הרי שאין זה מעכב כפי שסבר ת"ק, אך אם נאמר שזו הגדרת מליקה בעולת העוף, הרי שישנו כאן חיסרון מגדרי מליקה ולכן זה מעכב.

מעניין שאת ההבחנה בין עולת העוף וחטאת העוף ביחס להבדלה כותב המדרש רבה ביחס לברית בין הבתרים שיש בה שני עופות ואת האחד בתר אברהם ואת האחר לא. אם כן, מלבד העניין שקן הינו שני עופות הרי שחלוקים הם בדיניהם.

3. מקום וסדר העשייה

הבאנו לעיל שחטאת העוף נעשית למטה על קרן דרומית מערבית, ואילו עולת העוף נעשית למעלה על קרן דרומית מזרחית. בארנו שחטאת העוף עיקרה הוא בדמים, שהרי אין בה כלל אימורים, ולכן עשייתה הוא ליד מקום הגעת הדמים. לעומת זאת, עולת העוף עיקרה הקטרה, ולכן היא נעשית למעלה במקום ההקטרה. נחלקו התנאים (סח, א) האם ניתן לעשותה למטה מרגלי הכהן אפילו אמה או דווקא בראש המזבח, והנפק"מ היא אם מותר לעשות מערכה ע"ג הסובב. נראה שמחלוקתם היא האם היא נעשית למעלה מדין קרן או רק משום קירבה למקום ההקטרה, ולכן אם יעשו את ההקטרה נמוך יותר אין בעיה לעשות שם את עולת העוף.

הגמרא אומרת כי מקום מליקת חטאת העוף אינו מעכב, ואילו מקום מליקת עולת העוף מעכב. אמנם הרמב"ם (הל' מעשה"ק ז, ט) מעיר שבכל מקרה צריכה להיות המליקה במקום מסוים במזבח ולא במקום אחר לגמרי. נחלקו הראב"ד והרז"ה (פירושיהם לתחילת מסכת קינים) האם זה מסיבה פרקטית כדי שלא יתפזר דם הנפש עד שיגיע ליסוד, או שזה רק נועד למעט כלי ואצבע ואין חובה שתהיה המליקה בצד המזבח.